

Εισαγωγή

Η πολυπολιτισμική κατάσταση που διαμορφώνεται στην ελληνική κοινωνία από τα σύγχρονα μεταναστευτικά και προσφυγικά ρεύματα θέτει ζητήματα και προβληματισμούς που αφορούν την παρουσία των διαφόρων «άλλων» και την ένταξή τους στον ελληνικό εθνικό κορμό, τη διάδοση/επιβολή της εθνικής ταυτότητας, την καλλιέργεια της εθνικής συνείδησης, τον ιδιάζοντα σε αυτό ρόλο του σχολείου, τη μειονοτική πολιτική του ελληνικού κράτους, τη σύζευξη της πολυπολιτισμικότητας με την εθνική ομοιογένεια, τον τρόπο αντιμετώπισης της εθνικής ετερότητας από την πλειοψηφούσα ομάδα, την παρέμβαση του διεθνούς παράγοντα.

Η σύγχρονη αυτή πραγματικότητα, σε συνδυασμό με την ιδιότητά μου ως ιστορικού και εκπαιδευτικού στη μέση εκπαίδευση, αποτέλεσε το ερέθισμα του ερευνητικού μου ενδιαφέροντος για μειονοτικά ζητήματα και, συγχρόνως, για το ζήτημα του εθνικισμού. Άλλωστε, ορισμένες από τις μειονοτικές ομάδες που υπάρχουν στο ελληνικό κράτος δεν είναι αποτέλεσμα της πρόσφατης μετακίνησης πληθυσμών, αλλά προήλθαν υπό συγκεκριμένες ιστορικές συνθήκες στο πλαίσιο της εθνοποιητικής διαδικασίας στον χώρο των Βαλκανίων. Η ερευνητική μου ενασχόληση επικεντρώθηκε στην περίοδο του Μεσοπολέμου, μίας από τις κατεξοχήν περιόδους εθνογένεσης και, συνάμα, δημιουργίας μειονοτήτων, όταν το ελληνικό κράτος με την προσάρτηση των Νέων Χωρών ήρθε αντιμέτωπο με διάφορους γλωσσικά, πολιτισμικά και εθνικά ετερόκλητους πληθυσμούς. Η παρουσία τους υπονόμει το μοντέλο της ιστορικής, γλωσσικής και πολιτισμικής ενότητας του ελληνικού έθνους, που τόσο είχε πασχίσει να διαμορφώσει ο ελληνικός εθνικισμός από τα μέσα του 19^{ου} αιώνα.

Επιπλέον, δεδομένου του ανταγωνισμού των βαλκανικών εθνικισμών κατά τη συγκεκριμένη περίοδο, οι διάφοροι «άλλοι» αντιμετωπίστηκαν από το ελληνικό κράτος ως εν δυνάμει «εθνικός κίνδυνος», που απειλούσε ή μπορούσε να απειλήσει την εθνική του κυριαρχία και την εδαφική του ακεραιότητα, γεγονός που κατέστησε επιτακτική την ανάγκη αντικατάστασης όλων των άλλων ταυτοτήτων από μια ισχυρή ελληνική εθνική ταυτότητα. Μέσα σε αυτό το πλαίσιο, η κατάλληλη εκπαίδευση των ξενόφωνων πληθυσμών προκρίθηκε ως ο πλέον

πρόσφορος και αποτελεσματικός τρόπος αντιμετώπισης του προβλήματος και επίτευξης της πολυπόθητης εθνικής ομοιογένειας, μέσω της εκμάθησης της ελληνικής γλώσσας και της διαμόρφωσης ελληνικής εθνικής συνείδησης.

Ωστόσο, η σύναψη διεθνών συνθηκών που αναγνώριζαν την παρουσία συγκεκριμένων μειονοτικών ομάδων μέσα στην ελληνική επικράτεια, σε συνάρτηση με το καθεστώς της μειονοτικής προστασίας που επέβαλε η Κοινωνία των Εθνών (ΚτΕ), δημιούργησαν διεθνείς δεσμεύσεις στο ελληνικό κράτος, σύμφωνα με τις οποίες όφειλε να αναγνωρίσει και να ικανοποιήσει θρησκευτικά και εκπαιδευτικά δικαιώματα στις αντίστοιχες μειονότητες (στους τουρκόφωνους και αλβανόφωνους μουσουλμάνους, στους ρουμανίζοντες Κουτσόβλαχους). Πρέπει να σημειωθεί ότι εξαιρέθηκαν οι σλαβόφωνοι της Μακεδονίας, εφόσον δεν συμπεριλήφθησαν σε καμία ανάλογη συνθήκη, παρά τις κάποιες αποσπασματικές ενέργειες που έγιναν. Συγχρόνως, η εξάρτηση του ελληνικού κράτους από τον διεθνή παράγοντα, η ανάγκη σύναψης προσφυγικού δανείου, τα συμφέροντα των Μεγάλων Δυνάμεων στην περιοχή, οι διμερείς σχέσεις της χώρας με τα όμορα βαλκανικά κράτη, ο ενταφιασμός του μεγαλοϊδεατισμού και η προβολή της ανάγκης για παγίωση του ελληνικού εθνικού κράτους και για ανάδειξη του εκπολιτιστικού του ρόλου, ήταν παράγοντες που επέδρασαν αποφασιστικά στη χάραξη της επίσημης πολιτικής του ελληνικού κράτους προς τις διάφορες μειονότητες.

Στην παρούσα μελέτη επιχειρείται να αναδειχθεί η ιδιαίτερη σχέση ανάμεσα στο εκπαιδευτικό σύστημα και την ιδεολογία του ελληνικού εθνικισμού, κατά την επιδίωξη του τελευταίου να επιτύχει τη διαμόρφωση, διάδοση και επιβολή της εθνικής ταυτότητας, αφομοιώνοντας/ενσωματώνοντας ή απορρίπτοντας τους διάφορους «άλλους». Συγκεκριμένα, επιδιώκεται η συγκριτική ανάλυση του τρόπου με τον οποίο το ελληνικό κράτος αξιοποίησε το σχολείο για τον εξελληνισμό των ξενοφώνων, των τουρκοφώνων, δηλαδή, μουσουλμάνων της Δυτικής Θράκης, των σλαβοφώνων της Δυτικής Μακεδονίας, των ρουμανιζόντων Κουτσόβλαχων της Ηπείρου και της Μακεδονίας και των Τσάμηδων της Θεσπρωτίας. Στόχος της έρευνας είναι να καταδειχθεί η εκπαιδευτική πολιτική και εκείνοι οι όροι που επέδρασαν στη χάραξή της για την κάθε μειονοτική ομάδα χωριστά, να φανούν οι ομοιότητες ή οι αντιφατικότητές της, να καταβληθεί προσπάθεια ερμηνείας τους, καθώς και εξαγωγής γενικών συμπερασμάτων, απαλλαγμένων από εθνικές προκαταλήψεις και στερεότυπα. Στο σημείο αυτό, πρέπει να διευκρινιστεί ότι η έρευνα περιορίστηκε στους παραπάνω μειονοτικούς πληθυσμούς, χωρίς να συμπεριλάβει τους Εβραίους, Αρμένιους και τους Ρομά, για τον λόγο ότι εκείνες οι μειονότητες αποτέλεσαν αντικείμενο διεκδίκησης από όμορα βαλκανικά κράτη, γεγονός που επηρέασε σημαντικά τη διαμόρφωση της επίσημης ελληνικής πολιτικής απέναντί τους και ειδικότερα της εκπαιδευτικής.

Προνομιακό πεδίο έρευνας αποτέλεσαν οι εκθέσεις των επιθεωρητών δημοτικής εκπαίδευσης, δεδομένου ότι αποτύπωναν την επίσημη εκπαιδευτική πολιτική και τις μεθόδους υλοποίησής της σε τοπικό επίπεδο, ενώ παράλληλα λειτουργούσαν ανατροφοδοτικά, παρέχοντας την απαιτούμενη ενημέρωση στο Υπουργείο Παιδείας, με την αποτύπωση των ιδιαίτερων χαρακτηριστικών της εκπαίδευσης στις μειονοτικές κοινότητες. Επιπλέον, στις εκθέσεις αυτές μπορεί κανείς να ανιχνεύσει τις αναπαραστάσεις του εθνικού «εαυτού» και των εθνικών «άλλων», όπως καλλιεργούνταν από το σχολικό σύστημα.

Η περιοδολόγηση που ακολουθείται είναι συμβατική και γι' αυτό χρειάζεται να λαμβάνει κανείς υπόψη του τα δεδομένα της προγενέστερης, αλλά και της μεταγενέστερης περιόδου, προκειμένου να κατανοήσει το υπό διερεύνηση θέμα στην ολότητά του. Άλλωστε, όπως έχει επισημάνει ο Κ. Θ. Δημαράς, «για να εξαχθεί ακέραιο το νόημα ενός φαινομένου είναι κανείς πολλές φορές αναγκασμένος να ανατρέχει σε λίγο παλιότερα περιστατικά, τα οποία συνετέλεσαν στη διαμόρφωση του φαινομένου ή σε λίγο μεταγενέστερα που μας δίνουν το νόημά του όπως προέκυψε από την επεξεργασία του. Όλα αυτά ισχύουν ακόμα περισσότερο όταν εφαρμόζονται, όπως συμβαίνει εδώ, σε φαινόμενα ιδεολογικά συνειδησιακά: εκεί έχουμε αδιάκοπα επάλληλους κύκλους, οι οποίοι εξακολουθούν να απλώνονται, κάποτε μακριά από το επίκεντρό τους, σε μεγάλες εκτάσεις χρονικές».¹

Στο σημείο αυτό θα ήθελα να ευχαριστήσω το προσωπικό των αρχείων και των βιβλιοθηκών που διευκόλυνε την προσπάθεια συλλογής του απαιτούμενου ερευνητικού υλικού. Ιδιαίτερες ευχαριστίες οφείλω στον Χρήστο Τζήκα, για τις συμβουλές και την καθοδήγησή του που με βοήθησαν να ολοκληρώσω τη συγκεκριμένη εργασία, καθώς και στους Γιώργο Γρόλλιο και Δημήτρη Χαραλάμπους, για το ενδιαφέρον και τη συμπαράστασή τους. Τέλος, ευχαριστίες οφείλω στην οικογένειά μου και στους φίλους μου, ιδιαίτερα στον Στέλιο Κανάκη και τον Αλέκο Χατζηκώστα, για την ενθάρρυνση και την υποστήριξή τους.

¹ Κ.Θ. Δημαράς, «Ιδεολογική υποδομή του νέου ελληνικού κράτους. Η κληρονομιά των περασμένων, οι νέες πραγματικότητες και οι νέες ανάγκες», *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τ. 13, Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα 1977, σ. 455.